

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ЧЕЧЕНЯ ОЛЬГА ВІКТОРІВНА

УДК 911.3:338.483 (477)

**СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО
ТУРИЗМУ УКРАЇНИ В РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ**

11.00.02 – економічна та соціальна географія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата географічних наук

Київ – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі країнознавства та туризму географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор географічних наук, професор
Любіцева Ольга Олександрівна
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри країнознавства та туризму

Офіційні опоненти: доктор географічних наук, професор
Балабанов Геннадій Васильович
Національний авіаційний університет, завідувач кафедри країнознавства і туризму

кандидат географічних наук, доцент
Юрченко Світлана Олексіївна
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, професор кафедри туристичного бізнесу

Захист відбудеться „26” травня 2014 року о 13:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.07 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: м. Київ, просп. Академіка Глушкова, 2а, географічний факультет, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58.

Автореферат розісланий „24” квітня 2014 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор географічних наук, професор

С. І. Ішук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Туристична сфера є однією з найдинамічніших складових світового господарства: кількість міжнародних туристів за 2012 р. становила 1035 млн. осіб, а прибутки від туризму – 1075 млрд. дол. США, що відповідно більше на 4,0% та 3,2% у порівнянні з 2011 р. Динамічний розвиток світового туризму визначається розвитком національних туристичних ринків, які різняться туристично-рекреаційним потенціалом, рівнем розвитку індустрії туризму, моделлю державного регулювання туризму тощо.

Україна має потужний туристичний потенціал і з кожним роком нарощує обсяги туристичного потоку: кількість іноземних громадян, які відвідали Україну у 2012 р. становила 23,0 млн. осіб, що на 7,5% або на 1,6 млн. осіб більше, ніж у 2011 р., при цьому за кордон виїхало 21,4 млн. громадян України, що на 1,6 млн. осіб (8,4%) більше попереднього року. Зростання обсягів туристичної діяльності свідчить про зростання ролі туризму у господарському комплексі країни, формування індустрії туризму, ринку туристичних послуг, що потребує комплексного дослідження з метою розробки програми збалансованого розвитку національного туризму. Всі види туристичної діяльності, які здійснюються сторонами ринкових відносин (туристами та суб'єктами туристичного ринку) в державних межах країни, становлять систему національного туризму.

Теоретичною базою дисертаційного дослідження стали положення, викладені в працях вітчизняних та зарубіжних вчених, з теоретико-методологічних проблем суспільної географії (Е. Алаєв, Г. Гаращенко, Г. Гладкевич, А. Грабченко, К. Мезенцев, Я. Олійник, А. Степаненко, О. Топчієв, О. Шаблій), географії рекреації і туризму (А. Александрова, Г. Балабанов, О. Бейдик, М. Біржаков, І. Зорін, О. Ільїна, В. Квартальнов, В. Кіптенко, М. Кляп, О. Любіцева, Л. Мажар, П. Маріот, О. Малиновська, А. Парфіненко, І. Смаль, С. Юрченко), з економіки і організації туризму (М. Бойко, Н. Тейлор, Т. Ткаченко, Дж. К. Холлоуей, С. Цьохла) та інші. Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених окремим аспектам історії розвитку та сучасному функціонуванню національного туризму, комплексного дослідження розвитку національного туризму України здійснено не було, чим і визначається актуальність даного дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Дисертаційне дослідження пов'язане з тематикою науково-дослідної роботи, що виконувалась на географічному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка, зокрема, з темою «Суспільно-географічні основи дослідження трансформації системи природокористування в Україні» (номер державної реєстрації 0111U003932) (довідка №050/64-30 від 15.11.2013 року).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є оцінка розвитку національного туризму України, виявлення його регіональної та покомпонентної специфіки задля забезпечення збалансованого розвитку.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі **завдання**:

- поглибити поняттєво-термінологічний апарат суспільно-географічного дослідження системи національного туризму;

- виявити фактори, що впливають на формування та функціонування національного туризму, здійснити їх аналіз та оцінку;
- удосконалити методіку суспільно-географічної оцінки умов та чинників розвитку національного туризму;
- здійснити покомпонентну та інтегральну оцінку розвитку національного туризму України в розрізі регіонів на основі аналізу діяльності складових туристичного ринку;
- виявити регіональні особливості та тенденції розвитку національного туризму України;
- обґрунтувати напрями формування національного туризму на засадах збалансованого розвитку.

Об'єкт дослідження – національний туризм України.

Предмет дослідження – регіональний суспільно-географічний аналіз національного туризму України.

Методи дослідження. Методика суспільно-географічного дослідження національного туризму ґрунтується на системному підході, основним методом якого є системно-структурний аналіз, що дозволив виявити міжкомпонентні, територіальні, організаційно-управлінські взаємозв'язки між елементами системи. Методи порівняльно-географічного та статистичного аналізу дозволили оцінити стан та динаміку розвитку національного туризму України. Кластерний аналіз дозволив згрупувати адміністративні одиниці за подібністю впливу екологічних, економічних, соціально-демографічних чинників. Бальний метод був використаний для комплексної оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу, регіонального розвитку та територіальної диференціації національного туризму України. Результатом застосування методу моделювання є логічні схеми та графіки, що відображають залежність, динаміку та розвиток туристичного процесу. Картографічний метод дозволив виявити специфіку регіонального розвитку національного туризму як синтезу покомпонентних оцінок його структур.

Інформаційною базою дослідження є статистичні та звітні матеріали Державної служби статистики України, обласних статистичних управлінь та управлінь статистики м. Києва й м. Севастополя, Державної служби з туризму та курортів Міністерства культури і туризму України (до 2011р.) та Державного агентства з туризму і курортів Міністерства інфраструктури України (з 2011 р.), матеріали дисертаційних досліджень, науково-практичних конференцій, публікації монографічного характеру та у фахових виданнях, Інтернет-джерела.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше:

- здійснено інтегральну оцінку розвитку національного туризму України на основі визначення тенденцій та регіональних особливостей компонентів туристичного процесу;
- виявлено регіональну диференціацію національного туризму України, яка ґрунтується на оцінці впливу чинників середовища ринкової діяльності, визначенні тенденцій та розвитку функціонально-господарської та територіально-господарської складових індустрії туризму;

удосконалено:

- методика суспільно-географічної оцінки умов та чинників розвитку національного туризму України в розрізі регіонів шляхом застосування методів математико-статистичного аналізу, що дозволило виявити групи регіонів за подібністю впливу екологічних, економічних та соціально-демографічних чинників;
- систему показників оцінки ресурсно-туристичного потенціалу регіону;
набуло подальшого розвитку:
- розробка поняття «система національного туризму», що розглядається як складова глобального туристичного процесу, представлена взаємозв'язками та взаємодією туристів та суб'єктів індустрії туризму, діяльність яких регулюється державною туристичною політикою і концентрується в туристичних дестинаціях різного рівня та типу;
- обґрунтування напрямів регіонального розвитку туризму України на засадах збалансованого розвитку.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дисертаційного дослідження національного туризму України використані туристичною фірмою ТОВ «Ерстенваль» під час аналізу ситуації на туристичному ринку м. Києва.

Аналітичні матеріали, методики та результати дисертаційного дослідження використовуються при викладанні курсів «Туризмознавство», «Діяльність туристичної самодіяльної організації», «Організація туризму», «Ринок туристичних послуг» на географічному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка № 050/63-30 від 15.11.2013 року), в навчальному процесі Інституту туризму Федерації профспілок України при викладанні курсів «Туристичне краєзнавство», «Організація маршрутів і турів» (довідка № 01-08-147 від 27.11.2013 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійною науковою працею, в якій висвітлено результати та положення, отримані автором самостійно у процесі суспільно-географічного дослідження національного туризму України в регіональному вимірі.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на: Міжнародній міждисциплінарній науково-практичній конференції молодих вчених «Шевченківська весна» (Київ, 2011); Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Географія, геоecологія, геологія: досвід наукових досліджень» (Дніпропетровськ, 2011), Всеукраїнській конференції з міжнародною участю «Молоді науковці – географічній науці» (Київ, 2011), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні проблеми розвитку географічної науки і освіти в Україні» (Київ, 2012), Міжнародній науково-практичній конференції «Туризм і гостинність в Україні: стан, проблеми, тенденції, перспективи розвитку» (Черкаси, 2012), Науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих науковців з міжнародною участю «Регіон-2013: суспільно-географічні аспекти» (Харків, 2013), Міжнародному науково-практичному форумі з елементами школи-семінару «Сфера туризму і гостеприимства в епоху глобалізації» (Пермь (Россія), 2013).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 12 наукових праць загальним обсягом 3,14 друкованих аркушів. Серед них 4 статті у наукових фахових виданнях і

1 в зарубіжному виданні (загальним обсягом 2,07 друкованих аркуші), та 7 публікацій в інших виданнях.

Обсяг і структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (188 позицій на 24 сторінках) та 51 додатка. Загальний обсяг дисертації становить 262 сторінки (з них 174 сторінки основного тексту). Основна частина дисертації вміщує 2 таблиці, 45 рисунків, у т. ч. 12 картосхем. Додатки складають 18 рисунків та 53 таблиці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади суспільно-географічного дослідження національного туризму» розкрито сутність національного туризму як об'єкту суспільно-географічного дослідження, визначено його складові, фактори впливу на розвиток та функціонування і запропоновано методика суспільно-географічного дослідження національного туризму.

Національний туризм розглядається як сукупність всіх видів та форм туристичної діяльності (туризм внутрішній та екскурсійна діяльність, в'їзний та виїзний в частині послуг, які надаються резидентам та нерезидентам країни суб'єктами туристичної діяльності, та послуги, надані нерезидентам під час транзитної подорожі), яка здійснюється туристами та суб'єктами туристичного ринку на території держави (рис. 1).

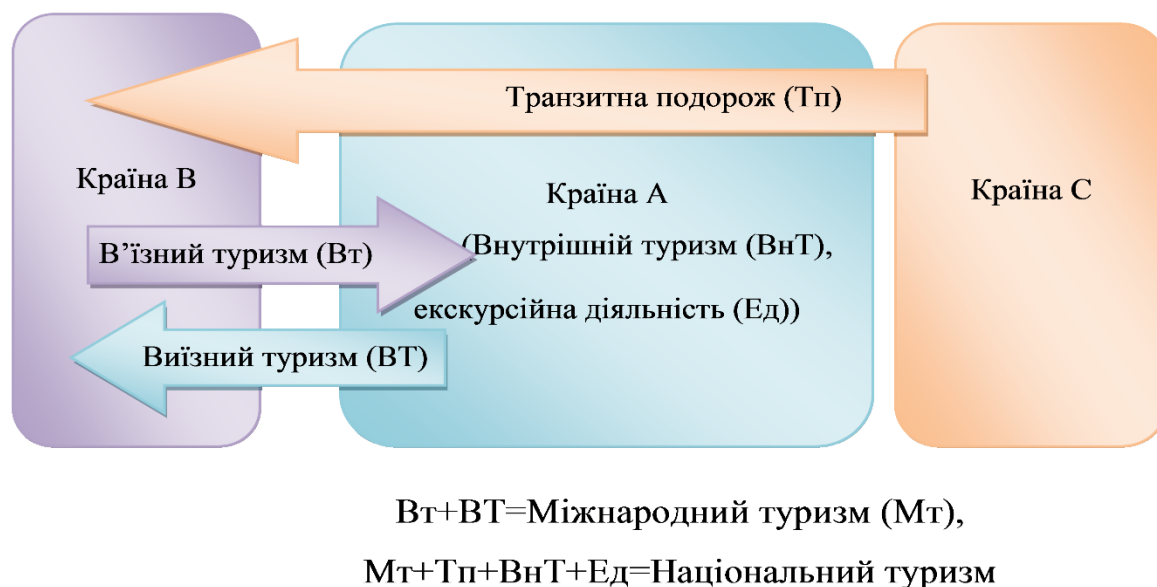

Рис. 1. Схема формування національного туризму

Система національного туризму(СНТ) є складовою глобального туристичного процесу, представлена функціональними та просторовими взаємозв'язками та взаємодією туристів та суб'єктів індустрії туризму в межах території держави, діяльність яких регулюється державною туристичною політикою і концентрується в туристичних дестинаціях різного рівня та типу (рис. 2).

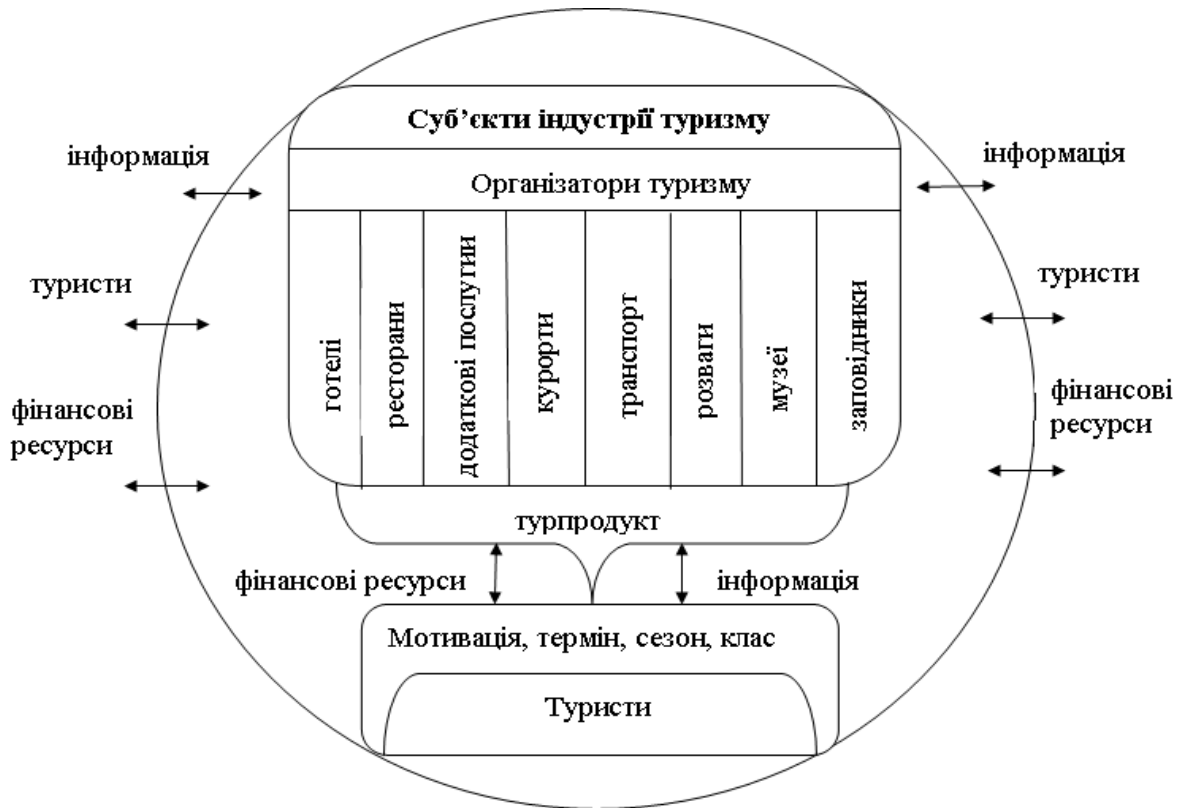

Рис. 2. Система національного туризму

Компонентами системи національного туризму є: туристи – споживачі комплексного турпродукту та окремих туристичних послуг; організатори туризму – суб'єкти індустрії туризму, діяльність яких спрямована на надання основних (транспортуювання, проживання, харчування, екскурсійне обслуговування), додаткових (культурно-пізнавальних, розважальних, оздоровчих тощо) та супутніх (фінансово-страхових, торговельних, побутових та ін..) послуг туристам, а рекреаційно-оздоровчі, інформаційно-організаційні, фінансово-економічні, виробничо-технологічні внутрішньо- та міжкомпонентні просторові зв'язки між ними формують СНТ.

Формування та функціонування системи національного туризму відбувається під впливом умов та факторів, взаємодія яких створює середовище туристичної діяльності. Умовами розвитку національного туристичного ринку є: географічне положення, рівень розвитку національного господарського комплексу, в т.ч. транспортного, рівень розвитку туристичної інфраструктури. Фактори, що впливають на розвиток СНТ, за сутнісними ознаками поділені на екологічні, економічні, соціально-демографічні. В залежності від впливу на функціонування СНТ фактори класифіковані на внутрішні, зовнішні, екстенсивні, інтенсивні, лімітуючі, стимулюючі, стабілізуючі, локалізовані, нелокалізовані, генеруючі, реалізуючі, постійно-діючі, змінні, позитивні, негативні.

Методика суспільно-географічного дослідження системи національного туризму включає три взаємопов'язані етапи: теоретико-методологічний, аналітичний, синтетичний. На теоретико-методологічному етапі досліджено

поняттєво-термінологічний апарат суспільно-географічного дослідження системи національного туризму України, визначено фактори, що впливають на її формування й функціонування, обґрунтовано методика суспільно-географічного дослідження СНТ. На аналітичному етапі було здійснено оцінку: середовища функціонування національного туризму України, ресурсної бази розвитку національного туризму України, розвитку індустрії національного туризму України, розвитку туристичної діяльності в Україні, динаміки туристичного процесу, проаналізовано державне регулювання національного туризму України. Результуючою процедурою дослідження розвитку національного туризму України є виявлення регіональної диференціації його розвитку. На синтетичному етапі досліджено тенденції розвитку національного туризму України, виявлено проблеми розвитку індустрії туризму та туристичної діяльності, запропоновано напрями розвитку індустрії національного туризму, туристичної діяльності на засадах збалансованого розвитку національного туризму України.

У другому розділі «Оцінка розвитку національного туризму України» охарактеризовано вплив чинників на функціонування системи національного туризму України, а саме: екологічних (викиди забруднюючих речовин в повітря від стаціонарних та пересувних джерел забруднення, забір води із природних водних об'єктів для використання, скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти, утворення відходів, площа лісів та лісовкритих площ, площа водного дзеркала, площа природно-заповідного фонду); економічних (валовий регіональний продукт, наявний дохід населення, інвестиції в основний капітал); соціально-демографічних (середньомісячна заробітна плата штатних працівників, розподіл постійного населення за віковими групами, рівень зареєстрованого безробіття); здійснено покомпонентну оцінку розвитку складових національного туризму України в динаміці та в регіональному розрізі, проаналізовано методи державного регулювання національного туризму України, що дозволило виявити регіональні диспропорції у розвитку індустрії туризму та туристичному процесі.

На основі проведеного кореляційного аналізу виявлено, що на основні показники туристичної діяльності (обсяги туристичних потоків та доходів від туризму/1000 осіб) екологічні чинники впливають слабо, а найбільший вплив здійснюють економічні (валовий регіональний продукт, інвестиції в основний капітал) та соціально-демографічні (дохід населення і рівень його заробітної плати) показники. На сучасному етапі розвитку національного туризму лімітуючими факторами є низький рівень середньомісячної заробітної плати та наявного доходу населення, екологічні фактори, стимулюючими – інвестиції в основний капітал і валовий регіональний продукт.

За допомогою кластерного аналізу згруповано адміністративні одиниці за подібністю впливу виділених факторів, що дозволило визначити шість кластерів: 1) Автономна Республіка Крим, Миколаївська, Сумська, Полтавська, Харківська, Херсонська та Хмельницька області; 2) Вінницька, Кіровоградська, Черкаська, Житомирська та Чернігівська області, 3) Івано-Франківська, Чернівецька, Львівська, Тернопільська області; 4) Волинська, Рівненська та Закарпатська області; 5) Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Одеська області та м. Севастополь; 6) м. Київ (рис. 3).

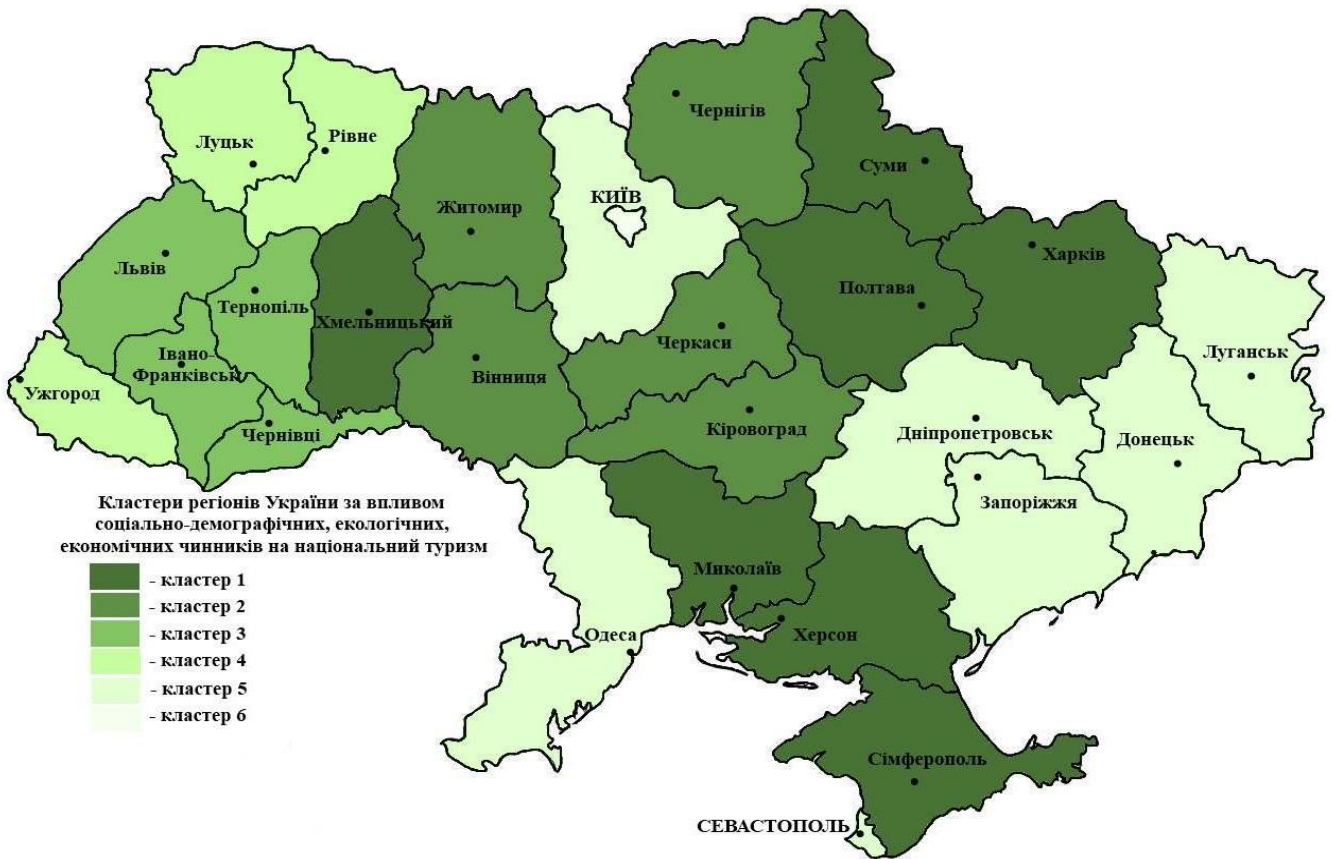

Рис. 3. Кластери регіонів України за впливом екологічних, економічних, соціально-демографічних чинників на національний туризм (виділені методом повного зв'язку)

При оцінці ресурсної бази розвитку національного туризму України використана бальна оцінка ресурсно-рекреаційного рейтингу регіонів України О. О. Бейдика. Аналіз ресурсної бази розвитку національного туризму показав, що максимальний (5) загальний бал ресурсно-рекреаційного рейтингу отримала лише АР Крим, якій поступаються Вінницька, Київська, Львівська та Одеська області, що отримали 4 бали загального ресурсно-рекреаційного рейтингу. Запорізька, Кіровоградська, Дніпропетровська, Донецька та Луганська області отримали мінімальний бал (1).

В основу інтегральної оцінки розвитку національного туризму України було покладено покомпонентні оцінки рівня розвитку готельного і ресторанного господарства, санаторно-курортних закладів, дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, організації транспортного та туристсько-екскурсійного обслуговування. Діяльність складових індустрії національного туризму оцінювалась в динаміці за період 2005-2011 рр., територіально-часові зрізи здійснені на 2005 р. (характеризує докризовий період), 2008 р. (кризовий період), 2011 р. (сучасний період). Показниками, за якими здійснювалася оцінка готельного, ресторанного господарства, санаторно-курортних закладів, дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, та діяльність організаторів туризму є: 1) забезпеченість населення туристичними послугами; 2) забезпеченість кадрами; 3) забезпеченість матеріально-технічною базою. Означені показники визначались у розрахунку на 1000 осіб, що

дозволило привести їх до спільного знаменника при визначенні комплексного показника рівня розвитку кожного компоненту СНТ. Отримані показники за визначеною оціночною шкалою переводились у бали. Інтегральна оцінка розвитку кожної компонентної складової СНТ в розрізі регіонів визначалась як середньоарифметична до суми отриманих балів.

Проведений аналіз дозволив виявити, що протягом 2005-2009 рр. розвиток індустрії національного туризму в середньому по Україні залишався стабільним (на рівні 3 балів), проте вже у 2010 р. цей показник зріс на 1 бал та стабілізувався у 2011 р. на рівні 2010 р. Високим є рівень розвитку індустрії національного туризму для АР Крим (4 бали), середній (3 бали) спостерігається для Львівської, Херсонської областей та міст Києва і Севастополя. Для Вінницької, Волинської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Харківської областей показник розвитку є нижче середнього (2 бали). Територіальну диференціацію розвитку індустрії туризму можна пояснити диференціацією у рівні розвитку туристичної інфраструктури та економічного розвитку регіонів, їх різною туристичною привабливістю.

Оцінка розвитку туристичної діяльності у 2011 р. найвищою є для АР Крим, міст Києва та Севастополя. Низьким є цей показник для Київської, Луганської та Рівненської областей. Територіальну диференціацію у розвитку діяльності організаторів туризму можна пояснити диференціацією чисельності та платоспроможності населення регіонів, наявністю та станом туристичних ресурсів.

На сучасному етапі розвитку національного туризму Україна використовує європейську модель державного регулювання туризму, відповідно до якої питаннями розвитку туристичної діяльності займається Державне агентство з туризму та курортів (спеціалізованого галузевого підрозділу), яке функціонує в рамках Міністерства інфраструктури України. Державне агентство з туризму та курортів відповідає за розвиток туризму в країні, розробляє нормативно-правову базу, координує діяльність регіональної представницької та виконавчої влади, здійснює міжнародне співробітництво на міждержавному рівні, займається збором та обробкою статистичної інформації, поширенням інформації про Україну та її туристичні ресурси.

Потужний туристичний обмін відбувається між Україною та сусідніми країнами (рис. 4). Найбільш привабливими туристичними напрямками для українців виступають Росія, Польща, Молдова, Угорщина, Білорусь, Румунія, Туреччина, Словаччина, Німеччина та Єгипет. Це пояснюється в першу чергу сусідством країн, що дозволяє зменшити транспортні витрати та витрати часу. Зростання туристичного потоку до таких країн як Єгипет та Туреччина пояснюється активною політикою цих країн на ринку міжнародного туризму, досягнутим рівнем розвитку індустрії туризму та сервісу, наявністю унікальних туристичних ресурсів. За обсягами туристичних потоків лідерами серед регіонів України є міста Київ, Севастополь, Львівська, Івано-Франківська, Одеська, Харківська, Донецька області та АР Крим, аутсайдерами – Житомирська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Сумська та Тернопільська області.

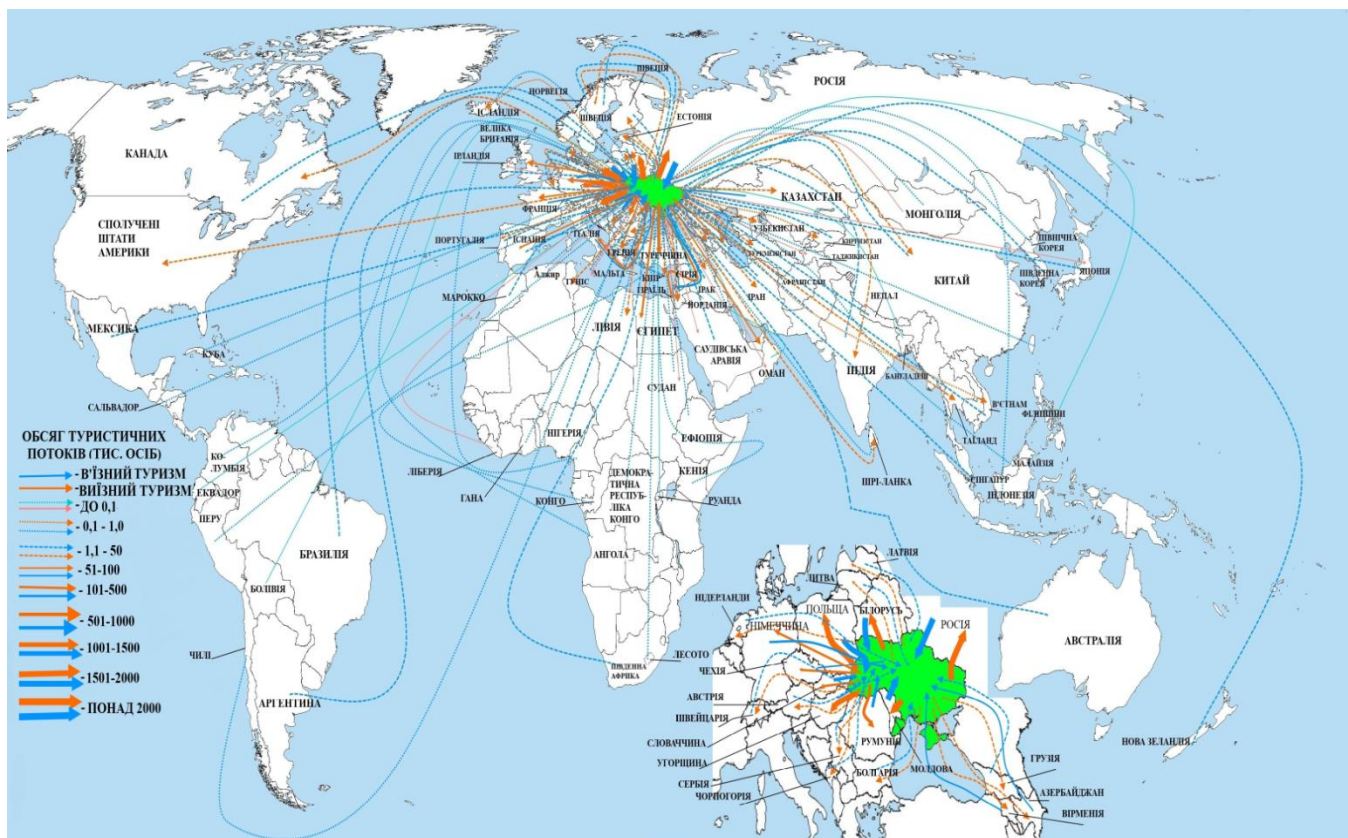

Рис. 4. Географія міжнародних туристичних зв'язків України, 2011 р.

Зростання туристичного потоку України спостерігалось протягом 2000-2008 рр., проте у 2009 р. відбулося різке зменшення його обсягу. З 2010 р. туристичний потік поступово зростає, і вже у 2011 р. його обсяг перевищив показники 2008 р. на 0,6% (240794 осіб). Максимального обсягу, протягом 2000-2012 рр., туристичний потік сягнув у 2012 р., і склав 44,4 млн. осіб. Варто відмітити, що протягом 2000-2009 рр. обсяг туристичного потоку України змінювався переважно за рахунок збільшення/зменшення кількості іноземних громадян, які відвідали Україну, але вже з 2010 р. суттєво впливає на обсяг туристичного потоку й кількість громадян України, які виїжджали за кордон.

Розподіл туристів за регіонами України є досить нерівномірним. Найбільший обсяг туристичного потоку припадає на м. Київ, м. Севастополь, Львівську, Івано-Франківську, Одеську, Харківську, Донецьку області та АР Крим, найменший – на Житомирську, Київську, Кіровоградську, Луганську, Миколаївську, Сумську та Тернопільську області. Для більшості регіонів України простежується схожа динаміка туристичних потоків протягом 2005-2011 рр.: зростання туристичного потоку у 2008 р. порівняно з 2005 р., та його зменшення у 2011 р. порівняно з 2008 р. Виключенням є Волинська, Тернопільська, Луганська, Миколаївська та Полтавська області, для яких спостерігається тенденція до зниження обсягу туристичного потоку. Протилежною є тенденція для Львівської та Житомирської областей. Обсяг туристичного потоку м. Севастополя та Київської області зменшився у 2008 р. порівняно з турпотокіом 2005 р., та вже у 2011 р. відбулося його збільшення порівняно з 2008 р. (рис. 5).

Рис. 5. Територіальна диференціація туристичного процесу в Україні, 2005-2011 рр.

Внутрішній туризм переважає в структурі туристичного потоку в таких регіонах України: Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Закарпатська, Запорізька, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська та Чернівецька області. Частка виїзного туризму переважає у структурі туристичних потоків Донецької, Київської, Луганської, Львівської, Харківської областей та м. Києва. В'їзний туризм представлений у всіх регіонах України, проте найменша його частка у турпотязі Хмельницької та Житомирської областей (0,03%). Найбільша частка екскурсантів у загальній кількості туристичного потоку регіону спостерігається у Житомирській, Івано-Франківській, Кіровоградській (на 0,1% більше ніж частка внутрішнього туризму), Одеській, Полтавській, Тернопільській, Чернігівській областях та м. Севастополі.

Дослідження регіональної диференціації національного туризму України проводилося за комплексом ознак, що представлені такими блоками: ресурсно-туристичний, готельне господарство, ресторанне господарство, санаторно-курортні і оздоровчі заклади, дитячі заклади відпочинку та оздоровлення, транспортне обслуговування, діяльність організаторів туризму, обсяг та характер туристичного потоку, які склали основу інтегральної рейтингової оцінки рівня розвитку національного туризму в регіонах. Таким чином, було виділено регіони з високим рівнем розвитку (АР Крим, Одеська обл.), вище середнього (Львівська обл. та м. Київ, м. Севастополь), середнього (Донецька, Закарпатська, Запорізька, Івано-

Франківська, Київська, Харківська, Херсонська та Чернівецька обл.), нижче середнього (Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Хмельницька, Черкаська та Чернігівська обл.) та низького розвитку (Житомирська, Кіровоградська, Луганська та Тернопільська обл.) (рис. 6).

Рис.6. Регіональна диференціація розвитку національного туризму України, 2011 р.

У третьому розділі дисертації «Тенденції та напрями розвитку національного туризму України» виявлено тенденції та обґрунтовано напрями розвитку індустрії національного туризму, туристичної діяльності та функціонування національного туризму України на засадах збалансованого розвитку.

Основними тенденціями розвитку національного туризму є: позитивний розвиток готельного господарства; створення мережі туристично-інформаційних центрів та пунктів; збільшення обсягу туристичного споживання товарів та послуг; перехід до європейської моделі державного регулювання галузі туризму, котра передбачає вирішення питань розвитку туристичної діяльності на рівні Державного агентства з туризму та курортів при Міністерстві інфраструктури України.

Основними проблемами розвитку індустрії національного туризму визначені наступні: неефективність державного регулювання індустрії національного туризму та відсутність комплексної програми її розвитку; застаріла матеріально-технічна база та невідповідність європейським стандартам інфраструктури індустрії туризму; низький рівень інвестицій, кадрового забезпечення індустрії національного туризму; недостатнє впровадження інноваційних технологій та рекламування туристичних можливостей України.

Основними заходами оптимізації розвитку індустрії національного туризму України визначені наступні: створення програм розвитку складових елементів індустрії національного туризму та комплексної програми розвитку національного туризму, розроблення системи податкових пільг для національних суб'єктів туристичної діяльності; реконструкція існуючих та будівництво нових об'єктів індустрії національного туризму; придбання нового та сучасного обладнання, впровадження процесів автоматизації та комп'ютеризації на підприємствах індустрії національного туризму; узгодження вітчизняного законодавства із законодавством ЄС, що дозволить вийти на європейський рівень обслуговування; створення сприятливого інвестиційного клімату в країні; підвищення рівня підготовки спеціалістів для туристичної індустрії шляхом використання інноваційних підходів в навчальному процесі та постійного корегування навчального процесу до потреб ринку; проведення активної рекламної кампанії із зосередженням особливої уваги на перевагах національного туристичного продукту.

До проблем розвитку туристичної діяльності в Україні належать: відсутність реєстру туристичних ресурсів України; відсутність маркування туристичних маршрутів та розгалуженої мережі туристично-інформаційних центрів в Україні та туристичних представництв за кордоном; недостатня конкурентоспроможність вітчизняних суб'єктів туристичної діяльності; недосконалість системи регіонального управління туристичною діяльністю.

Основними напрямками оптимізації розвитку туристичної діяльності визначені наступні: інвентаризація туристичних ресурсів; створення Єдиної бази даних у сфері туризму та маркування туристичних об'єктів, що до неї входять; створення національної мережі туристично-інформаційних центрів та закордонних представництв; підтримка суб'єктів туристичної діяльності, що займаються організацією внутрішнього та в'їзного туризму; створення Регіональних та Місцевих туристичних організацій, які б займалися реалізацією державних програм на місцевому та регіональному рівні та промоцією туризму на відповідному рівні.

Збалансованому розвитку національного туризму в Україні перешкоджають: неефективне та нераціональне використання ресурсного потенціалу країни, нерозвиненість соціального туризму; низький рівень прогнозування розвитку національного туризму; недосконалість нормативно-правового та фінансового механізмів реалізації державної політики у сфері туризму; слаборозвинений екологічний, сільський та в'їзний туризм; незадовільні якісні та кількісні параметри кадрового забезпечення.

Основними напрямками збалансованого розвитку національного туризму можна визначити наступні: розроблення комплексних програм з раціонального використання туристичних ресурсів, визначення пріоритетних територій розвитку туризму, встановлення та нормативне закріплення гранично допустимих навантажень на туристичні об'єкти та території; розвиток соціального туризму на принципах адресної допомоги; удосконалення системи статистичної звітності у сфері туризму, що дозволить здійснювати належне прогнозування та планування розвитку національного туризму; внесення змін та доповнень до Законів України «Про туризм» та «Про курорти», спрямованих на підвищення конкурентоспроможності національного туристичного продукту, організація

ефективної співпраці державного та приватного сектору, розвиток системи громадських організацій підтримки розвитку туризму, в тому числі на регіональному рівні; створення та популяризація туристичних маршрутів екологічного та сільського туризму; створення ефективної системи захисту прав та інтересів споживачів туристичного продукту; удосконалення існуючої системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для туристичної галузі.

ВИСНОВКИ

1. Національним туризмом є всі види туристичної діяльності, які здійснюються в державних межах країни (туризм внутрішній та екскурсійна діяльність, в'їзний та виїзний в частині послуг, які надаються резидентам та нерезидентам країни суб'єктами туристичної діяльності, та послуги надані нерезидентам під час транзитної подорожі).

Система національного туризму (СНТ) є складовою глобального туристичного процесу, представленою функціональними та просторовими взаємозв'язками та взаємодією туристів та суб'єктів індустрії туризму в межах території держави, діяльність яких регулюється державною туристичною політикою і концентрується в туристичних дестинаціях різного рівня та типу. Елементами СНТ є туристи та суб'єкти індустрії туризму, які надають основні, додаткові та супутні послуги, формують, просувають та реалізують туристичний продукт. Концентрація елементів СНТ та взаємодія між ними, спрямована на забезпечення потреб туристів у безпечному та комфортному проведенні вільного часу в подорожі, формує елементи територіальної структури національного туризму – дестинації, представлені пунктами, центрами (малими, середніми, великими) та вузлами.

2. На формування та функціонування національного туризму впливають екологічні, економічні та соціально-демографічні фактори, факторні ознаки яких додатково класифіковані за напрямом, характером та іншими ознаками впливу на показники туристичного процесу на внутрішні, зовнішні, екстенсивні, інтенсивні, лімітуючі, стимулюючі, стабілізуючі, локалізовані, нелокалізовані, генеруючі, реалізуючі, постійно-діючі, змінні, позитивні, негативні.

В результаті проведення кореляційного аналізу було виявлено, що на основні показники туристичної діяльності (обсяги туристичних потоків та доходів від туризму/1000 осіб) екологічні чинники впливають слабо, а найбільший вплив здійснюють економічні (валовий регіональний продукт, інвестиції в основний капітал) та соціально-демографічні (дохід населення і рівень його заробітної плати) показники. На сучасному етапі розвитку національного туризму лімітуючими факторами є низький рівень середньомісячної заробітної плати та наявного доходу населення, екологічні фактори, стимулюючими – інвестиції в основний капітал і валовий регіональний продукт.

На основі групування адміністративних одиниць України за подібністю впливу чинників виділених груп факторів за допомогою кластерного аналізу та в результаті аналізу дендрограми кластеризації адміністративних одиниць України було виділено шість кластерів: 1) АР Крим, Миколаївська, Сумська, Полтавська,

Харківська, Херсонська та Хмельницька обл.; 2) Вінницька, Кіровоградська, Черкаська, Житомирська та Чернігівська обл., 3) Івано-Франківська, Чернівецька, Львівська, Тернопільська обл.; 4) Волинська, Рівненська та Закарпатська обл.; 5) Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Одеська обл. та м. Севастополь; 6) м. Київ.

3. Методика суспільно-географічного дослідження системи національного туризму включає три взаємопов'язані етапи: теоретико-методологічний (досліджено поняттєво-термінологічний апарат суспільно-географічного дослідження системи національного туризму України, визначено фактори, що впливають на її формування й функціонування, обґрунтовано методика суспільно-географічного дослідження СНТ), аналітичний (здійснено оцінку: середовища функціонування національного туризму України, ресурсної бази розвитку національного туризму України, розвитку індустрії національного туризму України, розвитку туристичної діяльності в Україні, динаміки туристичного процесу, проаналізовано державне регулювання національного туризму України, виявлено регіональну диференціацію його розвитку), синтетичний (виявлено та узагальнено тенденції розвитку національного туризму України, проблеми розвитку індустрії туризму та туристичної діяльності, запропоновано напрями розвитку індустрії національного туризму, туристичної діяльності на засадах збалансованого розвитку національного туризму України).

4. На основі оцінки впливу чинників на характер туристичного процесу, визначення тенденцій та регіональних особливостей туристичного попиту, оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу, визначення рівня розвитку готельного, ресторанного та курортного господарства, транспортного, туристичного обслуговування було здійснено покомпонентну оцінку рівня розвитку складових системи національного туризму України та інтегральну оцінку в розрізі регіонів.

Виявлено регіональну диференціацію національного туризму України, та виділено регіони високого (АР Крим, Одеська обл.), вище середнього (Львівська обл. та міста Київ, Севастополь), середнього (Донецька, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Харківська, Херсонська та Чернівецька обл.), нижче середнього (Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Хмельницька, Черкаська та Чернігівська обл.) та низького розвитку (Житомирська, Кіровоградська, Луганська та Тернопільська обл.).

Автономна Республіка Крим займає перші місця в усіх блоках, крім транспортного й ресторанного господарства, Одеська – лише в санаторно-курортних і оздоровчих закладах й туристичному процесі. В структурі туристичного потоку обох (АР Крим, Одеська обл.) регіонів переважає екскурсійна діяльність.

Адміністративним одиницям регіону з рівнем розвитку вище середнього належать перші місця у туристичному процесі; Львівській області – у готельному господарстві; м. Києву – в готельному, ресторанному господарствах та туристичній діяльності; м. Севастополю – в туристичній діяльності. У Львівській області та м. Києві переважає розвиток виїзного туризму, а у м. Севастополі – екскурсійна діяльність.

В регіоні із середнім рівнем розвитку перші місця займають лише Донецька, Івано-Франківська, Харківська в туристичному процесі, та Херсонська – в санаторно-курортних і оздоровчих закладах, дитячих закладах відпочинку та оздоровлення. Розвиток виїзного туризму переважає в Донецькій, Київській, Харківській, екскурсійна діяльність – в Херсонській та Івано-Франківській областях, в решті областей даного регіону переважає внутрішній туризм.

Найбільшим за чисельністю, й таким, що охоплює 10 областей є регіон із розвитком національного туризму нижче середнього. Жодна з областей даного регіону не займає першого місця. Друге місце займають лише Вінницька – у ресурсно-туристичному блоці, Волинська – у ресторанному господарстві, Миколаївська – в санаторно-курортних і оздоровчих закладах, Сумська – у дитячих закладах відпочинку та оздоровлення. Більшість (8) областей (Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Хмельницька, Черкаська) регіону спеціалізуються на внутрішньому туризмі, на екскурсійній діяльності – Полтавська та Чернігівська області.

Для регіону з низьким розвитком національного туризму характерним є відсутність першого та другого місць, а третє місце займає лише Житомирська область в ресторанному господарстві та Кіровоградська – в дитячих закладах відпочинку та оздоровлення. Екскурсійна діяльність переважає в Житомирській, Кіровоградській та Тернопільській областях, в Луганській області переважає виїзний туризм.

5. Серед позитивних тенденцій розвитку національного туризму варто виділити: перехід України до європейської моделі державного регулювання галузі туризму; розробка регіональних програм розвитку туризму; розвиток мережі туристично-інформаційних центрів та пунктів; вихід на туристичний ринок України міжнародних готельних ланцюгів, збільшення обсягу туристичного споживання товарів та послуг різних галузей економіки; поступове збільшення міжнародних туристичних прибуттів до України. Варто відмітити, що світова економічна криза негативно позначилася на розвитку національного туризму, призвівши до зменшення туристичних потоків та зменшення доходів національного туризму, проте з 2010 р. ринок національного туризму починає поступово відновлюватися.

6. Виявлено проблеми та напрями розвитку індустрії національного туризму, туристичної діяльності та збалансованого національного туризму. Основними заходами оптимізації розвитку індустрії національного туризму України визначені наступні: створення комплексної програми розвитку національного туризму та програм розвитку складових елементів індустрії національного туризму; узгодження вітчизняного законодавства із законодавством ЄС; створення сприятливого інвестиційного клімату; реконструкція, модернізація існуючої туристичної інфраструктури та будівництво нових і сучасних об'єктів; використання інноваційних технологій в процесі обслуговування туристів та інноваційних підходів в процесі підготовки спеціалістів для туристичної індустрії. Серед напрямів оптимізації розвитку туристичної діяльності визначені наступні: створення Місцевих та Регіональних туристичних організацій; інвентаризація туристичних ресурсів та створення Єдиної бази даних у сфері туризму й маркування туристичних об'єктів; підтримка суб'єктів туристичної діяльності, що займаються організацією

внутрішнього та в'їзного туризму; створення національної мережі туристично-інформаційних центрів та туристичних представництв за кордоном.

Потенційними центрами національного туризму України можуть стати, за умов розвитку в них: готельного господарства – Корець (Рівненська область), Бережани, Бучач (Тернопільська область), Ізмаїл (Одеська область), Фастів (Київська область), Ніжин (Чернігівська область), Приморськ (Запорізька область); ресторанного господарства – Рогатин, Долина, Верховина (Івано-Франківська область), Затока (Одеська область), Козин (Київська область), Ромни (Сумська область), Залізний порт (Херсонська область), Новий Світ (Автономна Республіка Крим); курортного господарства – Свалява (Закарпатська область); одночасно готельного та ресторанного господарства – Тульчин (Вінницька область).

7. Основними напрямками збалансованого розвитку національного туризму визначені наступні: розроблення комплексних програм з раціонального використання туристичних ресурсів; внесення змін та доповнень до Законів України «Про туризм» та «Про курорти» спрямованих на підвищення конкурентоспроможності національного туристичного продукту; організація ефективної співпраці державного та приватного сектору, розвиток громадської ініціативи; прогнозування та планування розвитку національного туризму; визначення пріоритетних територій розвитку туризму та встановлення науково-обґрунтованих нормативів гранично допустимих навантажень на туристичні об'єкти, ресурси та території; популяризація екологічного та сільського туризму; розвиток соціального туризму; створення ефективної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для туристичної галузі.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях:

1. Чеченя О. В. Фактори впливу на галузь туризму / О. В. Чеченя // Географія та туризм: наук. зб. / Ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Альтерпрес, 2011. – Вип.16. – С.116-122.

2. Чеченя О. В. Теоретичні основи виокремлення діяльності організаторів туризму як об'єкту суспільно-географічного дослідження / О. В. Чеченя // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 4. Географія і сучасність. [Зб. наукових праць]/ ред. рада: В. П. Андрущенко (голова). – К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – Вип.14(26). – С.69-75.

3. Чеченя О. В. Державне регулювання галузі туризму в Україні / О. В. Чеченя // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – Львів, 2013. – Випуск 43. – Ч. 2. – С.301-308.

4. Чеченя О. В. Оцінка рівня розвитку індустрії національного туризму / О. В. Чеченя // Географія та туризм: наук. зб./ Ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Альтерпрес, 2013. – Вип. 25. – С.115-124.

5. Чеченя О. В. Оценка условий и факторов развития национального туризма / О. В. Чеченя // European Applied Sciences №8 / Redaktionskollegium: Stephan Herzberg (chefredakeur). – Stuttgart (Germany), ORT Publishing, 2013. – P. 86-88.

Тези доповідей і матеріали конференцій:

6. Чеченя О. В. Регіональні особливості роботи туристичних операторів на національному ринку / О. В. Чеченя // Матеріали ІХ Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції молодих вчених [Шевченківська весна]. (Київ, 21-25 березня 2011 р.). – К., 2011. – С. 216-219.

7. Чеченя О. В. Місце галузі туризму у сфері туризму / О. В. Чеченя // Матеріали VIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів і молодих вчених [Географія, геоecологія, геологія: досвід наукових досліджень] (Дніпропетровськ, 11–14 травня 2011 р.). – К., 2011. – Вип. 8. – С. 367-368.

8. Чеченя О. В. Динаміка розвитку та регіональний аналіз розміщення організаторів туризму в Україні / О. В. Чеченя // Матеріали Всеукраїнської конференції з міжнародною участю [Молоді науковці – географічній науці] (Київ, 17–18 листопада 2011 р.). – К., 2011. – Вип. 7. – С. 237-240.

9. Чеченя О. В. Географія туристичних зв'язків України / О. В. Чеченя // Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції [Сучасні проблеми розвитку географічної науки і освіти в Україні] (Київ, 17-18 травня 2012 року). – С. 120-121.

10. Чеченя О. В. Аеропорти як складова індустрії національного туризму України / О. В. Чеченя // Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції [Туризм і гостинність в Україні: стан, проблеми, тенденції, перспективи розвитку] (Черкаси, 1-2 листопада 2012 р.). – Черкаси, 2012. – С. 323-327.

11. Чеченя О. В. Оцінка рівня розвитку діяльності організаторів туризму в Україні / О. В. Чеченя // Матеріали науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців з міжнародною участю [Регіон-2013: суспільно-географічні аспекти] (Харків, 18-19 квітня 2013 р.). – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 336-338.

12. Чеченя О. В. Украина в контексте мировых трендов туризма (на примере СНГ) / О. В. Чеченя // Сборник статей международного научно-практического форума [Сфера туризма и гостеприимства в эпоху глобализации] (Пермь, 15-17 мая 2013 г.). – Пермь, Перм. гос. акад. искусства и культуры, 2013. – С. 164-167.

АНОТАЦІЯ

Чеченя О. В. Суспільно-географічне дослідження національного туризму України в регіональному вимірі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2013.

У дисертації розкрито сутність та особливості функціонування національного туризму України в регіональному вимірі.

На основі аналізу попередніх досліджень набуло подальшого розвитку розробка поняття «система національного туризму», удосконалено методику суспільно-географічної оцінки умов та чинників розвитку національного туризму України.

Проаналізовано екологічні, економічні, соціально-демографічні чинники формування і функціонування національного туризму України.

На основі виявлених тенденцій, оцінки чинників та регіонального аналізу й визначення розвитку рекреаційно-туристичного потенціалу, готельного, ресторанного та курортного господарства, транспортної системи, туристичної діяльності та туристичного процесу, було виявлено регіональну диференціацію розвитку національного туризму України та виділено регіони високого, вище середнього, середнього, нижче середнього та низького розвитку.

Виявлено тенденції розвитку національного туризму України та обґрунтовано напрями розвитку індустрії національного туризму, туристичної діяльності та напрями формування національного туризму України на засадах збалансованого розвитку.

Ключові слова: національний туризм, система національного туризму, індустрія національного туризму, туристична діяльність, туристичний процес, регіональна диференціація національного туризму.

АННОТАЦІЯ

Чеченя О. В. Общественно-географическое исследование национального туризма Украины в региональном измерении. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата географических наук по специальности 11.00.02 – экономическая и социальная география. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Министерство образования и науки Украины, Киев, 2013.

В диссертации раскрыта сущность и особенности функционирования национального туризма Украины в региональном измерении.

Раскрыта сущность национального туризма как объекта общественно-географического исследования.

На основе анализа предыдущих исследований получило дальнейшее развитие разработка понятия «система национального туризма», усовершенствована методика общественно-географического исследования национального туризма.

Проанализированы экологические, экономические, социально-демографические факторы формирования и функционирования национального туризма Украины. Лимитирующими факторами являются низкий уровень среднемесячной заработной платы и располагаемого дохода населения, блок экологических факторов, стимулирующими – инвестиции в основной капитал и валовой региональный продукт.

Методика общественно-географического исследования национального туризма Украины включает три взаимосвязанных этапа: теоретико-методологический, аналитический, синтетический. На основе выявленных тенденций, оценке факторов и регионального анализа и определения развития рекреационно-туристического потенциала, гостиничного, ресторанного и курортного хозяйства, транспортной системы, туристической деятельности и туристического процесса, была определена региональная дифференциация развития национального туризма Украины и выделены регионы высокого, выше среднего, среднего, ниже среднего и низкого развития.

Положительными тенденциями развития национального туризма Украины являются: переход Украины к европейской модели государственного регулирования отрасли туризма; разработка региональных программ развития туризма; развитие сети туристско-информационных центров и пунктов; выход на туристический рынок Украины международных гостиничных цепей; увеличение объема туристического потребления товаров и услуг различных отраслей экономики; постепенное увеличение международных туристических прибытий в Украине.

Выявлены проблемы и обоснованы направления развития индустрии национального туризма, туристической деятельности и направления формирования национального туризма Украины на принципах сбалансированного развития.

Ключевые слова: национальный туризм, система национального туризма, индустрия национального туризма, туристическая деятельность, туристический процесс, региональная дифференциация национального туризма.

SUMMARY

Chechenia O. V. Socio-geographical research of the national tourism of Ukraine in the regional dimension. – Manuscript.

Thesis for a degree of candidate of geographical sciences in specialty 11.00.02 – Economic and social geography. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2013.

The thesis reveals the essence and peculiarities of the functioning of the national tourism of Ukraine in regional terms.

Based on the analysis of previous studies was further developing the concept of "national tourism system". The methodology of socio-geographical assessment of conditions and factors of national tourism of Ukraine is improved.

Environmental, economic, social and demographic factors of formation and functioning of the national tourism of Ukraine are analyzed.

Based on the identified trends, evaluation factors and regional analysis and definition of recreation and tourism potential, hotel, restaurant and resort management, transport system, tourism and travel process was found regional differentiation of the national tourism Ukraine and isolated regions of high, above average, middle, lower middle and low development.

Were identified tendencies of development of the national tourism of Ukraine. Directions of forming of the national tourism of Ukraine and direction of development of the national tourism industry were substantiated on the principles of sustainable development.

The problems and reasonable directions of forming national tourism of Ukraine on the principles of sustainable development are proposed.

Key words: national tourism, national tourism system, national tourism industry, tourist activities, tourist process, regional differentiation of national tourism.